

Conscience in de Vlaamse natievorming

Lode Wils, KU Leuven

Samenvatting

Conscience speelde een belangrijke rol in de Vlaamse natievorming, ook al is hij, paradoxaal genoeg, een product van de Belgische natievorming. Daarbij wordt vooral gedacht aan de literator. Wij vergeten echter dat hij ook gedurende een twintigtal jaren actief was in de politiek. Zo nam hij deel aan het verzet tegen het verdrag van de XXIV Artikelen in 1839 en het Petitionnement van 1840. In 1851 was hij kandidaat bij de Antwerpse gemeenteraadsverkiezingen en in 1856 lid van de Grievencommissie. Conscience was symbool en spreekbuis van een meerderheid van onafhankelijke flaminganten die voorstanders waren van een nationale eenheid binnen de Vlaamse Beweging. In 1859 verliet hij de actieve politiek.

Abstract

Hendrik [Henry] Conscience played an important part in the Flemish nation building. It sounds as a paradox, but this movement was a consequence of the Belgian nation building. Conscience achieved this goal as a writer but even more as an active politician in the so called Flemish Movement. He participated in actions as the opposition against *Het Verdrag van de XXIV Artikelen* [The Treaty of the XXIV Articles] in 1839 and the Petition of 1840 defending Flemish in the public sphere. He was a candidate in the Antwerp local elections in 1851 and a member of the *Grievcommissie* [Grievances Commission] in 1856. For two decades Conscience represented a majority of independent supporters of the Flemish Movement who believed in national unity. In 1859 he walked out of the political scene.

E-mail

lodewijk.wils@arts.
kuleuven.be

1. TWEE VADERLANDEN, VOOR ONS IDENTIEK

Wij herdenken Hendrik Conscience om zijn literaire werk, maar wij doen dat ook, of zelfs vooral, omdat hij een vooraanstaande rol heeft gespeeld in de Vlaamse beweging, in de Vlaamse natievorming. Het paradoxale voor ons, tweehonderd jaar na zijn geboorte, is dat Conscience duidelijk een product

was van de *Belgische* natievorming, en dat hij die heeft voortgezet. Bij het slot van zijn *Geschiedenis myner Jeugd* getuigde hij terecht dat hij zijn hele leven in dienst had gesteld van de moedertaal en de *Belgische* nationaliteit. Dat lijkt ons nu paradoxaal, onder meer omdat we vergeten zijn – hoewel Sébastien Dubois het ons in herinnering bracht in zijn boek *L'Invention de la Belgique* – dat van de zeventiende eeuw af tot Jan-Frans Willems toe onze taal werd aangezien als de nationale taal van de Habsburgse Nederlanden, zowel als van de Republiek der Zeven Provinciën. Niet alleen onder de benamingen ‘Nederlands’ en ‘Nederduits’, maar ook ‘lingua belgica’, ‘onze Belgische sprake’, ‘langue belge’, ‘langue flamande c’est à dire belgique.’ (Dubois, 2005, p. 388-392).

De verheffing van die taal tot de kern zelf van de natie, tot iets zo waardevols dat men zijn hele leven in de dienst ervan kon stellen, gebeurde pas ten tijde van de Verlichting en de romantiek, en onder invloed van de Franse Revolutie, die de proto-naties van het *ancien régime* omvormde tot moderne naties. In het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden werd van hogerhand sterk ingezet op de taal als nationale band tussen Noord en Zuid, zoals Janneke Weijermars zopas beschreef in *Zuid-Nederlandse letteren en natievorming onder Willem I*. We leren daar hoe dat een blijvende bezieling gaf aan literatoren als Jan-Frans Willems, Prudens Van Duyse en Karel Ledeganck. Maar tegelijk hoe het ook bij deze drie ging om de nationale taal van België en Holland, niet van Vlaanderen (Weijermars, 2012). Ons huidige begrip ‘Vlaanderen’ kon pas ontwikkeld worden in het unitaire koninkrijk België, niet in de federale Habsburgse Nederlanden, na 1795 niet in de Franse republiek of het keizerrijk, of in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

Piet Couttenier benadrukt in *Alles is taal geworden* dat na de revolutie van 1830 in de heropgerichte staat België een gunstige sfeer heerste voor de opleving van één nationale letterkunde in beide landstalen, zich afzettend tegen de literaire dominantie van Frankrijk. Die opleving was ingebed in een beweging voor de studie en de verheerlijking van het vaderlands verleden en voor de heropbloei van de nationale schilderkunst. ‘In feite bood het Belgische cultuurnationalisme aan de sympathisanten van de Vlaamse volkstaal enorme kansen en perspectieven.’ (Van den Berg & Couttenier, 2009, p. 295-302). Gevert Nörtemann had al in *Die Erfindung Flanderns im 19. Jahrhundert* als verklaring opgegeven waarom de stichters van het flamingantisch letterkundig genootschap De Olijftak in Antwerpen, waarbij Conscience zich aansloot, waren overgestapt van het Frans naar de volkstaal als hun voertuig voor de nationale Belgische letterkunde die zij wilden beoefenen. Die overstap was

een middel om te ontsnappen aan het literaire overwicht van Parijs, dat verpletterend was door de nadruk in Brussel.¹

Meer dan wie ook heeft Conscience, de vrijwilliger van 1830, bijgedragen tot wat Nörtemann ‘de nationalisering van het Nederlands en de politisering van de taalkwestie’ noemde. Daardoor werden geleidelijk, zoals Gerard Walschap het uitdrukte, ‘Vlaanderen en België twee vaderlanden voor ons identiek’, tot ze tot onze verstomming aan elkaar werden tegengesteld door het activisme in de Eerste Wereldoorlog.² De literator Conscience heeft dat Belgische én Vlaamse vaderland helpen vorm geven, door de keuze van zijn onderwerpen uit de nationale geschiedenis, door het voorwoord van zijn eerstelingen *Het Wonderjaer* en *Phantazy*, door het voorwoord én het nawoord van *De Leeuw van Vlaanderen*, door de taal die hij zijn helden als Artevelde in de mond legde, en door de thematiek van eigentijdse verhalen als *Siska Van Roosemael*. Te weinig wordt erbij stilgestaan dat Conscience gedurende een twintigtal jaren ook heel actief is opgetreden in de politiek.³

In 1838 eiste Willem I de oostelijke helft van Limburg en van Luxemburg op, die hem door de Mogendheden waren toegekend in het Verdrag van de XXIV Artikelen (dat hij tot dan geweigerd had). 380.000 Belgen moesten dus worden ‘uitgeleverd’. In de eerste maanden van 1839 spitste het debat zich in België toe op de vraag: capitulatie of oorlog? Conscience, die zopas in december 1838 zijn *Leeuw* had zien verschijnen, stuurde met Jan De Laet een manifest de wereld in om het verzet te stijven, dat alom in het land sterk was. Op 4 februari hadden twee van de zes ministers hun ontslag gegeven, omdat ze zich niet wilden neerleggen bij de afstand. Op 6 februari, na de derde opvoering van *Het Wonderjaer* in het Théâtre des Variétés in Antwerpen, riep de meeslepende redenaar Conscience op tot gewapend verzet, en voor de val van het pacifistisch ‘verfranst ministerie’ (er zou inderdaad nog een derde minister ontslag nemen). Na afloop ging een deel van het publiek kabaal maken voor het huis van de pacifistische burgemeester en dansen rond de vrijheidsboom op de Grote Markt. Die is sindsdien vervangen door de minder opruiende fontein van Brabo. De rede werd in het manifest betiteld: *Aenspraak tot het*

¹ Die imselben Atemzug stattfindende Nationalisierung der Sprache ist daher als Kompensationsstrategie zu verstehen’ (Nörtemann, 2002, p. 135 vlg., het citaat p. 150. Karel Wauters beschreef in *Hendrik Conscience. Van geboorte tot Leeuw. 1812-1838* het ontstaan van de Olijftak en het optreden van Conscience daarin, maar heeft Nörtemanns boek niet gebruikt. (Wauters, 2012, p. 157-167, 181-182 en 267-268).

² G. Walschap, *Voorpostgevechten*, 1943, p. 17-18, geciteerd in De Bruyne, 1967, p. 250.

³ Voor alles wat volgt, zie behoudens tegenstrijdige verwijzing: Wils, 1957 en Willekens, 1983.

Vlaemsche volk door Hendrik Conscience op den Vlaemschen Schouwburg te Antwerpen.

2. TAALSTRIJD: IN WELK IDEOLOGISCH EN POLITIEK VERBAND?

Al wekte de ‘laffe’ afstand van Limburg en Luxemburg nog zoveel verontwaardiging onder de Antwerpse flaminganten, de vrede die daarmee gesloten werd maakte de baan vrij voor directe politieke strijd voor het gebruik van de nationale taal in het bestuur, het gerecht en het onderwijs. Begin 1840 werd het eerste petitionnement voor die eisen georganiseerd, en de Olijftak nam daaraan deel met twee verschillende teksten, de ene bestemd voor het stedelijke publiek, de andere voor het platteland. Sommige publicisten laten zich daar geringschattend over uit, omdat ze niet beseffen dat petitionnementen met de begeleidende persprotesten toen de meest moderne politieke wapens waren, die uit Engeland werden geïmporteerd en die niet zo onschuldig waren vermits ze in 1830 tot een revolutie hadden geleid. De Antwerpse flaminganten gingen trouwens in één adem over tot het stellen van kandidaten voor de provincieraad. Die verdedigden daar de eisen van het petitionnement en bekwamen er een gunstige beslissing.⁴

Tijdens de volgende vijftien jaar zijn Conscience en zijn medestanders zich blijven inzetten om bij verkiezingen Vlaamsgezinde kandidaten erdoor te halen. In welk partijverband? We moeten goed in het oog houden dat er toen geen evenredige vertegenwoordiging bestond, maar een meerderheidsstelsel in de zetelverdeling. Dat stelsel bood aan niet meer dan twee partijen kansen, zoals nu in de Verenigde Staten: verkozen was wie de helft plus één van de uitgebrachte stemmen behaalde. Met flamingantische lijsten opkomen tegen de liberalen en de katholieken had dus geen zin. Het kwam erop aan eigen kandidaten te doen aanvaarden door die partijen. De flaminganten wilden zich aanvankelijk niet binden aan een van de twee partijen. Ze wilden zelf de ruggraat vormen van een ‘nationale partij’ in unionistische geest, een centrumpartij die de extremisten van weerszijden zou afwijzen. In hun *Kunst- en Letterblad* gingen Conscience en Pieter Frans Van Kerckhoven in 1844 en 1845 in krasse bewoordingen tegen de klerikaal-liberale partijenstrijd

⁴ Lernout (1972). Ludo Stynen kon in zijn biografie van Jan Frans Willems de bevinding van Lernout bevestigen dat J.F. Willems de auteur was van de Gentse petitie (Stynen, 2012, p. 322-329).

tekeer als iets nutteloos, zonder werkelijke inhoud, schadelijk voor het nationaal belang en het Vlaamse belang in het bijzonder. Ze steunden daardoor het unionisme, dat door alsmaar meer liberalen werd verlaten, terwijl de katholieken er zich aan vastklampten; uiteindelijk leunden ze dus bij de katholieken aan.

Dat deden ze des te meer omdat bij hun petitionnement en daarbuiten was gebleken 'dat de Vlaamse bewegers anno 1840 veruit het meeste begrip voor hun streven in de katholieke gelederen vonden' (Lernout, 1972, p. 63).⁵ Piet Couttenier voegt daaraan toe: de katholieke kerk 'verleende immers steun aan de nieuwe Vlaams-Belgische literatuur omdat deze in haar nationaal programma een aanzienlijke plaats toebedeelde aan de verdediging van de nationale traditie. De katholieke religie was nu eenmaal sinds de zestiende eeuw een kernelement geweest in het ontstaan van een nationaal bewustzijn in de Zuidelijke Nederlanden. De Vlaamse literatuur van na 1830 legde expliciet de band tussen nationaliteit en godsdienstigheid, literatuur en moraliteit. De kerk van haar kant oefende zoveel mogelijk controle uit door haar actie tegen de zogenaamd 'slechte boeken' of de uit Frankrijk ingevoerde goddeloze en ontuchtige romans, die haaks stonden op de traditionele religieuze volkslectuur. De actie van de kerk was spectaculair. Ze ondernam een ware kruistocht tegen de literaire verbeelding van het moderne levensgevoel.' (Van den Berg & Couttenier, 2009, p. 308-309).⁶

Conscience had het persoonlijk ondervonden, ten goede en ten kwade. Kanunnik Van Hemel, de raadgever van de Mechelse aartsbisschop inzake onderwijs, had zijn invloedrijke ondersteuning gegeven aan de verspreiding van zijn romans, maar... mits een herziening die voor *In 't Wonderjaer* zover was gegaan dat Van Kerckhoven in 1843 kon spreken van 'een omgekeerde frak'. Het was met duidelijke tegenzin dat de Antwerpse flaminganten zich gedwongen voelden tot een aanleunen bij de kerk en bij een vooral door de katholieken

⁵ F. Snellaert stelde zelfs op 11 mei 1840: 'Het schijnt dat de katholieken van onze zaak de hunne willen maken', en J. De Laet ging daarmee akkoord; zo blijkt uit hun briefwisseling, uitgegeven in A. Deprez, *De vriendschap tussen F.A. Snellaert en J.A. de Laet (1838-1871). Het belang van de groepen Gent en Antwerpen in de Vlaamse Beweging*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 2009, p. 139 vlg.

⁶ Die kruistocht werd raak beschreven in Gaus, 1975. E.J. Hobsbawm stelde in *Nations and nationalism since 1780*: 'De verdediging van een oude taal betekende ongetwijfeld de verdediging van de oude zeden en tradities van een hele maatschappij tegen haar omverwerping door de moderniteit: dit verklaart waarom bewegingen als die van de Bretoenen, de Vlamingen, de Basken en anderen de steun kregen van de katholieke clerus.' (Hobsbawm, 1990, p. 119-120).

ondersteund unionisme. Doelend op kanunnik Jan David schreef Conscience op 26 december 1843 aan de Gentenaar Ferdinand Snellaert: 'Ik betrouw niet al te veel zekere personen, die een zaak niet involgen maar dezelve willen dwingen om te werken tot de vooruitgang van een principieel dat haar, hoogstgenomen, vreemd is.'

De onmacht van de flaminganten om hun beweging buiten de strijd van de twee grote partijen te houden, bleek op een pijnlijke manier uit de avonturen van hun dagblad *Vlaemsch België*.⁷ Ze hadden dat vanuit Antwerpen gesticht te Brussel per 1 januari 1844. Jan De Laet, Domien Sleecx en Jaak Van de Velde gingen in de hoofdstad wonen; Conscience steunde krachtig met een feuilleton en met andere bijdragen, en ging zelfs een tijdlang de zieke hoofdredacteur vervangen. Het blad nam als enige doel de Vlaamse economische en culturele belangen, en het bestrijden van de Franse invloed. Het aarzelde niet om de unionistische regering te loven en vooral te laken waar het moest, maar in zijn vele bemoeiingen met de Antwerpse politiek kwam het openlijk in botsing met de liberale stadsbestuurders. Bovendien was het als onpartijdig orgaan van nature een bevestiging van het unionisme, zodat het voor een 'gehoorzame dienaar van de minister' werd gescholden. Toen het weldra financieel aan de grond zat, ging het blad hulp zoeken aan katholieke kant. Die kreeg het alleen op voorwaarde dat De Laet, de auteur van een anti-klerikale roman, als hoofdredacteur zou opstappen. Sleecx en Van de Velde gaven dan van november 1844 tot half 1845 een uitgesproken katholiek dagblad uit, *De Vlaemsche Belgen*. Ze werden om die 'afvalligheid' door de Antwerpse flaminganten uitgesloten. Maar de te katholieke Domien Sleecx antwoordde op aanvallen van De Laet in de liberale pers door in diezelfde pers een anonieme campagne te voeren tegen De Laet en diens boezemvriend Conscience, die hij beiden voorstelde als verkocht aan de unionistisch-katholieke regering voor geld en eretekens. Het was het begin van Sleecx' overgang naar het liberalisme. Snellaert stelde in september 1845 vast dat Conscience veel vijandschap opwekte onder de liberalen 'omwille van zijn toegevendheid aan koning Filips' in zijn *Geschiedenis van België*, die hij in opdracht van de regering had geschreven.

De herrie verergerde nog doordat Conscience en een aantal medestanders het in hun hoofd haalden dat zij de eenheid van de Vlaamse beweging konden redden door die te onderwerpen aan een centraal gezag, het hunne namelijk. Niet alleen in Antwerpen maar in het hele land zou dat gezag worden

⁷ Zie De Bens, 1968 en Carlier, 1991.

uitgevoerd door hun geheime vereniging De Toekomst/Het Heilig Verbond, geïnspireerd door de vrijmetselarij die in haar beslotenheid de liberale partij leidde. Ze torpedeerden de beloftevolle oprichting van een Taalverbond, dat de Vlaamsgezinde verenigingen uit het hele land wilde groeperen. Tegenover Snellaert verantwoordde Conscience dat op 16 januari 1846: ‘Aan het hoofd van het Taalverbond staan personen die uit hoofde van plechtigere geloften, waarschijnlijk nooit deel van het Heilig Verbond zullen maken’. Dat sloeg op kanunnik Jan David, die zich gelast had met het opstellen van het ontwerp van reglement. Op 7 maart 1846 meldde Conscience aan Snellaert waarom het bestuur van het Vlaams-Duits Zangverbond evenmin aanvaardbaar was: daarin zetelde Nolet de Brouwere van Steeland (een uitgesproken katholiek) ‘uit hoofde dat deze schijnt af te hangen van principen die onzer zake vreemd zijn’. Het Heilig Verbond bruuskeerde met zijn dictatoriaal gedrag niet alleen flaminganten van Gent, Brussel en Leuven, maar ook van Antwerpen. Onder meer stootte het Van Kerckhoven uit, die niet wilde breken met Sleeckx en Van de Velde.⁸

In hetzelfde jaar 1846 kwam er op nationaal vlak tijdelijk een einde aan het unionisme, dus aan de samenwerking van de twee partijen die het koninkrijk gesticht hadden. In maart weigerden de liberalen nog in een unionistische regering te zetelen, en in juni bundelden ze hun krachten in een ophefmakend Liberaal Congres, met het gerechtvaardigde vertrouwen dat ze door de parlementsverkiezingen van het volgende jaar de ongedeelde macht zouden kunnen grijpen. Een reeks flaminganten rond Van Kerckhoven verliet nu openlijk de ‘nationale richting’ van de Vlaamse beweging en sloot zich aan bij de liberale partij, omdat de Vlaamse beweging zowel de politieke als de intellectuele vooruitgang moest dienen. Conscience, als de meest vooraanstaande figuur van de nationale richting, werd hun hoofd van jut. Ze verweten hem onder meer dat hij zijn eerste werken in klerikale zin had herzien. Hijzelf was in de herfst van 1847 samen met Snellaert de opsteller van een manifest *Vlaemsche Beweging. Verklaring van Grondbeginselen*, waarin de meeste flaminganten van Antwerpen en Gent hun ‘nationale richting’ bevestigden, evenals hun eis van het gebruik van de volkstaal in het bestuur, het gerecht en het onderwijs.

De schok van het revolutiejaar 1848 maakte een einde aan de platte polemieken tussen de twee flamingantische klikken in Antwerpen, omdat de

⁸ Over het Heilig Verbond, zie Schmook, 1984, p. 103-179. Over het Taalverbond en het Heilig Verbond: Draye, 2009, p.112-141.

publieke opinie zich bedreigd voelde met annexatie door Frankrijk. De Europese *Völkerfrühling* van 1848, te vergelijken met de Arabische Lente van 2011, gaf een democratische impuls aan de jonge flaminganten zoals August Snieders, Jan Van Ryswyck (niet de latere burgemeester, maar diens vader) en Lodewijk Gerrits, de generatie die vijftien jaar later de Meetingpartij zou stichten. In tegenstelling tot Snellaert heeft de 35-jarige Conscience die democratische invloed weinig ondergaan, zoals zijn *Jacob Van Artevelde* (die hij in 1848 schreef) aantoont. Zijn vriend De Laet ging zelfs een rol van belang spelen in de conservatief-katholieke partij te Antwerpen, waarvan hij wel de Vlaamsgezindheid kon versterken. In de jaren 1848-1850 sleet de vete tussen de twee flamingantische kampen uit, en de jongeren speelden een verzoevende rol; zij beschikten over het belangrijkste Nederlandstalige dagblad, het *Handelsblad*, waarvan Snieders de hoofdredacteur was.

Zoals bij vorige gelegenheden wilden de Vlaamsgezinden bij de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 1851 weer eigen kandidaten stellen. De jonge democratisch-liberaalgezinden richtten zich tevergeefs tot de liberale partij. Die had bij de Senaatsverkiezing van 27 september een meerderheid van 800 stemmen behaald in de stad, en meende dus dat ze geen bondgenoten nodig had, terwijl een plaatselijke kiezersvergadering van de vijfde wijk Conscience had voorgedragen. Dat was een behendige keuze: de enige Belgische letterkundige die internationale faam genoot, machtig redenaar, luitenant van de burgerwacht, en vanouds voorstander van de onafhankelijkheid tegenover de partijen. Blijkbaar met het oog op deze verkiezing was hij tijdens de voorbije maanden tweemaal luidruchtig gevierd door de vereniging Voor Taal en Kunst, een tegenhanger van de Olijftak, die uitgesproken liberaal was geworden.

Op een vergadering van bestuursleden van tien Vlaamsgezinde maatschappijen werd besloten met een eigen lijst op te komen als Vlaamse ‘burgerpartij, verdediger van ambachten en stielen en van het volk’, tegen de franskiljonse liberale zakenlui die het stadsbestuur domineerden. Er werd niet onderhandeld met de katholieken, maar de samenstelling van de lijst was er evident op berekend om hun steun te verwerven. De eerste verkiezingsbeurt leverde een bijna volledig succes, maar daarna liep het mis bij gebrek aan tucht en organisatie, en omdat de Vlaamsgezinde kleine burgers niet zo gemakkelijk vijf halve werkdagen konden verletten als de liberale groothandelaars. Twee van de vijf omstreden Vlaamsgezinden werden verkozen; drie sneuvelden op het nippertje, onder wie ook Conscience.

Voortaan was Conscience weer het mikpunt van de liberalen, terwijl de meeste Antwerpse flaminganten en ook de jonge liberaalgezinde democraten zich nauwer aaneensloten in Voor Taal en Kunst, dat van katholieke kant werd gesteund. Het werd een schitterend brandpunt van artistiek leven, met medewerking van literatoren, musici en beeldende kunstenaars. Maar in 1854-55 moesten de kunstschilder baron Wappers en Conscience hun ontslag nemen als directeur en griffier van de Academie voor Schone Kunsten, na een jarenlange campagne tegen hun beleid (van Wappers als pedagoog en van Conscience als bibliothecaris). Die campagne werd door sommigen gericht tegen hun invloed op de jonge kunstenaars en ambachtsslui, die ze de weg wezen naar Voor Taal en Kunst.

Bij de wetgevende verkiezingen van juni 1854 koos die vereniging de zijde van de katholieke partij. Doordat haar overwinning aan de liberale leider Charles Rogier zijn zetel van volksvertegenwoordiger ontnam, kreeg deze Antwerpse verkiezing een nationale weerklank. Zo droeg ze er ook toe bij dat er het volgende jaar opnieuw een unionistische regering aan de macht zou komen. In vele brieven die Rogier van de Antwerpse liberale voormannen ontving, werden verschillende oorzaken voor de nederlaag en geneesmiddelen voor de toekomst gezocht, maar niet dat de partij wellicht haar houding tegenover de Vlaamse beweging moest herzien. Integendeel, een van hen schreef: 'À propos de Taal en Kunst, les hauts barons, protecteurs, finiront par exalter tellement les malheureux membres à 3 francs par an, qu'il ne faudra qu'un signal ou un discours d'un Conscience quelconque, pour faire piller ou mal-traiter les Wallons ou les *fransgezinden* etc. (...) L'autorité communale et peut-être le Gouvernement devront surveiller ces réunions de gens payés et enivrés par les barons contre tout ce qui est libéral.'

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 1854 trad Voor Taal en Kunst zelfstandig op 'als Vlaamse burgerpartij' tegen de liberalen, naar het voorbeeld van 1851. Maar in eigen schoot ontstond er een scheuring; ze leed een daverende nederlaag die ze maar enkele maanden zou overleven. Het grote culturele leven zou in Antwerpen zijn centrum voortaan vinden in de liberale, Franstalige *Cercle Artistique*. De Vlaamse beweging vegeteerde er tijdens de volgende jaren in de versnippering en de machteloosheid, met als lichtzijde dat de veten weer konden uitslijten.

In juni 1856 werd Conscience benoemd tot een van de negen leden van de zogenaamde Grievencommissie, die aan de unionistische regering voorstellen moest doen 'om het gebruik der Nederduitse taal te regelen in hare betrekkingen

met de verschillende gedeelten van het openbaar bestuur'. Hij trad er met Snellaert op als verslaggever over het leger; zij stelden een algemene tweetaligheid voor, maar de Waal Lucien Jottrand kon de commissie overtuigen om de splitsing in ééntalige eenheden te vragen.⁹

Toen Conscience begin 1857 als arrondissementscommissaris van Kortrijk Antwerpen verliet, was de verzoening ter plaatse zo ver gevorderd dat alle flaminganten zich verenigden op een banket te zijner ere, aangeboden door een feestcomité waarvan ook Van Kerckhoven deel uitmaakte. Conscience bekende er dat zijn aanwezigheid eerder nadelig was geworden, en sprak de hoop uit dat zijn vertrek de eendracht zou bevorderen. Er werd ter plaatse werk gemaakt van het stichten van een algemene vereniging, met de steun van de liberale flaminganten die tijdens de vorige jaren samenwerking met 'klerikalen' hadden afgewezen.

De arrondissementscommissarissen hadden niet alleen administratieve taken, maar waren essentieel verkiezingsagenten van de regering op het platteland, die eventueel werden afgezet door een nieuw kabinet. Dat Conscience die functie had gekregen van de unionistische regering-De Decker (en dat hij had aanvaard), was betekenisvol. Hij weigerde als verkiezingsagent op te treden voor de liberale regering-Rogier, die nog in hetzelfde jaar 1857 aan het bewind kwam. Nadat die het verslag van de Grievencommissie had verworpen als dwaas en getuigend van gebrek aan vaderlandsliefde, liet de commissie zich in 1859 in Brussel en in Gent huldigen op 'banketten', antiregeringsgezinde meetings 'où l'on mangeait du veau contre M. Rogier'. De aanwezigheid daar van Conscience en van andere leden die ambtenaar waren, was een moedige daad. Hij werd toch niet afgezet. In 1868 bekwam hij zelfs van de liberale regering-Frère-Orban de benoeming tot Conservator van 's Rijks Musea van Schilder- en Beeldhouwkunst te Brussel. Dat was een sinecure in het Wiertzmuseum, die voor hem werd geschapen om te kunnen blijven schrijven.

3. EMINENCE GRISE VAN DE VLAAMSE BEWEGING

Na 1859 heeft Conscience zich niet meer met de politiek ingelaten. Hij waakte erover dat hij bij geen van beide grote partijen aansloot, al verkeerde hij in de hoofdstad vooral onder liberale flaminganten. Toen in 1875 een katholiek

⁹ Over de Grievencommissie, zie Wils, 1956, p. 258-279.

Davidsonfonds werd opgericht tegen het uitgesproken liberaal geworden Willemsfonds, en er daarrond een hele polemiek ontstond, bleef hij niet alleen lid maar verdubbelde hij zijn contributie aan het Willemsfonds. Juist omdat hij buiten de actieve politiek bleef, werd hij als symbool erkend door flaminganten van beide partijen. Ze huldigden hem vorstelijk bij het verschijnen van zijn honderdste boekdeel in 1881 en bij zijn dood twee jaar later. In 1881 was er ook in Amsterdam een Nederlands comité gevormd om deel te nemen aan de grootse Conscience-hulde, maar Allard Pierson nam daaruit ontslag omdat de gevierde het eredoctoraat van de Katholieke Universiteit Leuven aanvaardde.

Greet Draye heeft in haar boek *Laboratoria van de natie* geschreven dat Conscience ‘in naam diezelfde onpartijdigheid beleed (als Snellaert), maar in werkelijkheid een katholieke Vlaamse beweging nastreefde’.¹⁰ Zij neemt daar en op andere plaatsen het propagandistische discours van zijn tegenstanders over, zoals Van Kerckhoven een tijd lang deed, die slechts twee categorieën wilden erkennen: liberalen en klerikalen. In werkelijkheid vormden de onafhankelijken tot het einde van het unionisme in 1857 de meerderheid onder de flaminganten. Daaronder vele vrijzinnige intellectuelen, die met groeiende wrevel vaststelden dat ze in de vrijmetselarij en de liberale partij veel minder gehoor vonden voor hun wensen en eisen inzake de volkstaal, dan in de kerk en de katholieke partij.¹¹ Door het straatruoer van 1857 gebeurde er tussen de twee partijen een polarisering die werd versterkt door de encycliek *Quanta Cura* van december 1864, en in 1870 door de proclamatie van de pauselijke onfeilbaarheid, de inlijving van de pauselijke staat door Italië en de burgeroorlog van de *Commune* in Parijs. De doctrinair-liberale partij was dan een uitgesproken tegenstander van de Vlaamse beweging, onder meer omdat die door de katholieke partij werd gesteund (Wils 1972 en 2009).

¹⁰ Draye, 2009, p.184. Door op te treden in de gemeenteraadsverkiezing van 1851 ‘toonden Conscience, Gerrits en Snieders het katholicisme dat ze tot dan toe in stilte hadden beleeden’ (Draye, 2009, p. 197). De Antwerpse Nederduitse Bond waarvan Conscience lid was ‘had bij zijn oprichting in maart 1861 ook nog van een liberale tolerantie getuigd, maar was intussen (oktober 1862), net als de Hoofdafdeling (van het Vlaams Verbond in Gent, onder leiding van Snellaert) steeds katholieker geworden’ (Draye, 2009, p. 245). Vreemd genoeg wordt deze laatste tekst zelfs gestaafd met een verwijzing naar mijn publicaties.

¹¹ ‘Vanuit het oogpunt van het liberalisme, en – zoals het voorbeeld van Marx en Engels aantoon – niet alleen van het liberalisme (...) wat kon de verdediging van de kleine volkeren, de kleine talen, de kleine tradities, in de overweldigende meerderheid van de gevallen anders zijn dan de uitdrukking van een conservatief verzet tegen de onvermijdelijke vooruitgang van de geschiedenis?’ (Hobsbawm, 1990, p. 41).

Maar ook daarna waren de onafhankelijke flaminganten niet verdwenen. Waar situeren we anders de vrijzinnige leden van de Vlaamse Academie, de stuwers van de Vlaamse Volkspartij in Brussel en die van het Daensisme? Waar blijven we met Meetingers zoals Edward Coremans, de kampioen van de taalwetgeving in het parlement tot het jaar van zijn dood in 1910, die notoir niet ter kerke ging? Waar met Julius Mac Leod, de vrijzinnige ‘vader van de Vlaamse Hogeschool’, die krachtig de Daensisten steunde?

Het was bij al die onafhankelijken dat Conscience thuishoorde, zoals hij op 8 november 1857 aan Jules de Saint-Genois schreef: ‘Het is voor ons Letterkundigen en Dichters niet goed in het politieke geharrewar. Wij kunnen nooit toestemmen om onze wil geheel te onderschikken aan de eisen ener gezindheid: wij zijn en blijven onafhankelijk, zelfs als wij het anders zouden willen. Geen wonder dus dat wij onfeilbaar, hetzij vandaag of morgen, in schijn tenminste, in het *moderantisme* moeten vervallen. *Convictie* betekent in de politieke taal ‘tot alles gereed zijn en blindelings gehoorzamen wanneer er verkondigd is dat het belang der partij het eist’. Wij begrijpen die afstand onzer eigene overweging niet’ (Degroote 1971, p. 52).

Literatuurlijst

- Carlier, M.** (1995). ‘Domien Sleeckx (1818-1902) en Vlaemsch België (1.1.1844-22.11.1844).’ *Verslagen en mededelingen KANTL*, 1991: 116-147.
- De Bruyne, A.** (1967). *Lodewijk Dosfel 1881-1925*. Wilrijk: Oranje-Uitgaven.
- De Bens E.** (1968). *Vlaemsch België. Het eerste Vlaamsgezinde dagblad*. Gent: Story-Scientia.
- Degroote, G.** (1971). ‘Brieven van Hendrik Conscience, III.’ *Handelingen van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 25: 5-91.
- Draye, G.** (2009). *Laboratoria van de natie. Literaire genootschappen in Vlaanderen 1830-1914*. Nijmegen: Vantilt.
- Dubois, S.** (2005). *L’ invention de la Belgique. Genèse d’un État-Nation 1648-1830*. Brussel: Éditions Racine.
- Gaus, H.** (1975). *Pers, kerk en geschreven fictie. Gent 1836-1860*. Brugge: De Tempel.
- Hobsbawm E.J.** (1990). *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lernout, G.** (1972) ‘Het Vlaams petitionnement van 1840 en de reacties van de Belgische pers.’ In Wils, L. (red.), *De houding van de politieke partijen tegenover de Vlaamse beweging in de 19^e eeuw. Persstudie. Heule, Standen en Landen* 59: 11-78.

- Nörtemann, G.H.** (2002). *Im Spiegelkabinett der Historie. Der Mythos der Schlacht von Kortrijk und die Erfindung Flanderns im 19. Jahrhundert.* Berlin: Logos Verlag.
- Schmook, G.** (1884). *Hendrik Conscience c.s. schrijven aan Zijne Majesteit Leopold I: 10.10.1846.* Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- Stynen, L.** (2012). *Jan-Frans Willems. Vader van de Vlaamse Beweging.* Antwerpen: De Bezige Bij.
- Van den Berg, W. & Couttenier, P.** (2009). *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900.* Amsterdam: Bert Bakker.
- Wauters, K.** (2012). *Hendrik Conscience. Van geboorte tot Leeuw 1812-1838.* Antwerpen/Brussel: Letterenhuis/ASP.
- Weijermars, J.** (2012). *Stiefbroeders. Zuid-Nederlandse letteren en natievorming onder Willem I, 1814-1834.* Hilversum: Verloren.
- Willekens, E.** (1983). *Hendrik Conscience en zijn tijd. Kroniek van Consciences leven.* Antwerpen: AMVC/Mercator-Plantijn.
- Wils, L.** (1956). *Kanunnik Jan David en de Vlaamse beweging van zijn tijd.* Leuven: Davidsfonds.
- Wils, L.** (1957). *De politieke oriëntering van de Vlaamse Beweging (1840-1857).* Antwerpen: Standaard.
- Wils, L.** (1972). 'Elke partij trok een eigen spoor.' In Wils, L. (red.), *De houding van de politieke partijen tegenover de Vlaamse beweging in de 19^e eeuw. Persstudie.* Heule, *Standen en Landen* 59: 211-220.
- Wils, L.** (2009). 'Beproefde samenwerking. Klerikalen en vrijzinnigen in de Vlaamse Beweging 1860-1914' In Wils, L., *Van de Belgische naar de Vlaamse natie. Een geschiedenis van de Vlaamse Beweging.* Leuven: Acco: 113-145.